

על עולמנו המשתנה

מאת ישראל מ. נקמני

א. שינוי — טיבו ותכליתו

מאז ומעולם התחבטו הבריות בבעייה מה עדיף: נצח רוגע או עריגה לחדש? נבונני-היסטוריה וחכמי-חברה רבים לא היססו לכנות שלילת-שינוי-ושינוי כ-אטימותה של בלות" (obstancy of obsolescence). אפילו בלות, נקטו המדענים, מצידה, על שינוי: התיישנות, הסתאבות, ניוון. לפיכך שינוי פסי, כמוהו כשינוי מטפסי (המקופל ברעיון "המניע הראשון"), הוא אמת שלעולם עומדת. אם כי תמורה, בייחוד שינוי צורה, גרה את סקרנותו של האדם ולפעמים אפילו הילך עליו אימים, לא התחילו המדענים לחקור ברציפות וברצינות את עצם המושג של שינוי כלכלי-חברתי, פוליטי-התנהגותי עד ימינו אלה. חקר פוליטי אבחנתי לכשעצמו, דיווחה "אקדמיה למדעי המדינה" ב-1962, הוא מתנה בזמן, קודם-כל, אמרה האקדמיה, אנחנו מבזיקים תצלום של איזושהי יחידת זמן, אם, למשל, אנחנו "מצלמים" את החלטותיו של הקונגרס האמריקני ה-85, הנקבל אותה "תמונה" גם מהחלטותיו של הקונגרס ה-91?

הבעייה היא כמובן בזה, ששעה שמשגיגים, אחרי עמל עיוני רב, את התוצאות הרצויות של איבחן התצלום הראשון שוב הן אינן הולמות את מצב העניינים החדש, כיוון שבינתיים, נוצר" התנאים או הנתונים ליחידת-זמן אחרת. עתים התוחה היא פתאומית תכלנית — כדור-מזעזע או כדור-שוטה, שפולח רקתו של ראש-ממשלה. כך צמח מקצוע-לוחי חדש, העתידנות. (מלומדים רבים בארצות דוברות-אנגלית קוראים למדע הזה futurism וטעות בידם, המונח המתקבל על הדעת הוא futurology כי ל-futurism יש משמעות אחרת: אמנותית-ספרותית.) מקצוע זה מטפל בהתפתחויות נראות לעין ובהתפתחויות בלתי-צפויות ע"י תיכנון, עתיד חזוי, עתיד משוער, עתיד ברירתי, עתיד כבול, עתיד בדוי, וכו'.

שינוי על שום מה? על שום שיחזור העבר? כמה וכמה מן המדינות חדשות לא רכשו את עצמאותן אך ורק מטיבות כלכליות — שיפור איכות החיים — אלא גם מתוך הרצון העז, להחזיר עטרה ליושנה, לפצות (מ"ס) תוחה) גאווה לאומית מתעוררת ומתמרדת. "רשויות וחכמים האזרח" במשמעות המערבית אומרות מעט למרבית תושבי הארצות האלה, "חירות" לגביהם פירושה פשוט מאוד: הידיעה ששוב אינם חייבים לציית לזרים, ששוב אינם חייבים להכפיף עצמם בפני אזרחי מדינות אחרות.

שינוי ע"י מי? ע"י רשות חילונית או רשות משיחית, דמוקרטית או שרירותית? ע"י חובשי-סוסל וממללי-מלל אידיאלוגי שלא התנסו בעמל גופני ממש וממושך ובוזיעת עובדים בשדה ובחרושת, אבל מדברים בשם "הדיקטטורה של הפרוליטריון"? ע"י ראשי-שבט אמריקנים ואסיינים? ע"י פרנסי-מדע, שלמרות נייגודים עקרוניים, "התבטשות איכותית" ו"מס-שפתיים" לתרבויות-אם במזרח-הרחוק, חברו יחד לשמר את המיסד האינטלקטואלי העכשווי ולהחפיו את קצב המיעורב (Westernization) בעולם כולו?

שינוי בשביל מי? בשביל כושים אמריקנים שמכשירים אותם ל"מקצועות חופשיים" (דוקטורים ופרופסורים לטוציולוגיה, פילוסופיה, חינוך וכו'), בעת שהעתיד רומז לפחות בעידן זה, לפועלים כשירים ולחוקרים בשטחי המדע המדרייקים? בשביל לבני-עור דלי-אמצעים החוששים להסגת גבול ולנישול ע"י שחוריי-עור, שחומי עור או פחלי-עין? בשביל אותו אב ביישוב נידח בתילנד, שעדיין אינו רואה או חש את זעזועי החברה ושעודו חושב שהוא יודע מה שבנו יעשה כעבור עשר שנים?

שינוי ע"י הגירה ממקום למקום או ע"י קיעקוע סביבה הומה וערפיחית (ערפלי-פיח smog) לבנין אווירה חדשה? שינוי מציאותי או מוסחי? אנבי או עקרוני, מימסדי או מוסרי?

ב. דימוקרטיה, תרבות המערב ו"מדינות הפיתוח"

כאן מופיעה הבעייה המעיקה — הסתירה שבין ותהליך הדמוקרטי לבין פעולות-בזק, הניגוד שבין מתינות והסתערות. לאיס הקר, הוגה קונטרבטיבי

ולשעבר דיקן בקולומביה, תהה: הייתכן שדמוקרטיה תיסוג בפני פעולות-חירום: אם אנו מאמינים בזכות-יוכוח, בדיקת-ברירות, רצון שידול-שיכנוע ובתמיכה מלאה בדעת הרוב — הנוכל אי-פעם להסכים למשימות-פתע?

התשובה להקר היא חבריה בשאלה. הסתערות לכשעצמה איננה מחלת את קדושת ההתחייבות הדימוקרטית. האזרח המודרני יגיב חיובית לפעולות-בזק ויקבל עליו אחריות משמעותית בשעת חירום, אם הפעולות מחוזרות לו, או אם לפחות ידע מלכתחילה את הכוונות ואת התוצאות המשוערות. אמנם בתקופות טרומיות עוררו סטייה מן הרגיל, הסחה מן המסורת, חשש ומורא באדם המצוי, ברם בימינו אלה החליפות התמורות בדרכי התרבות ובנוסחי החיים נעשו על פי רוב דברים של שיגרה. התינגרות לנהגים חדשים ולאורחי-מחשבה מחרים לא נעלמו, אבל הבריות הצניעו אותה, הפנימו אותה. עדה נחמן בספרה "לא עטפה דקה הפרושה על העולם. בעצם, היא אומרת, הכסות הזאת אף פעם לא עטפה כהוגן את אפריקה ואת אסיה. מיד כשהארצות החדשות בחלקי-בתבל אלה מימשו את עצמאותן, ניצרו מעליהן, עד כמה שניתן, את השמיכה. לדוגמה, הבעת, התנועה הסוציאליסטית הערבית. לכששומטים ממנה את "הערביות" כמעט לא נשאר ממנה שמץ של סוציאליזם.

מן הנאמר כמובן אין להסיק שהמדינות המתפתחות זנחו לחלוטין את תרבות המערב והתושבי הארצות האלה אינן גיוונות יותר מהאמצאות התגליות של הטכנולוגיה האירופו-אמריקנית. כשם שאמצאות מכוונת-הכתיבה במאה התשע-עשרה שיחררה (ואחרי-כן שיצבדה) את האישה וחימנה לה עיסוק מחוץ לכתלי ביתה, כך נתגלו, למשל, אפקים חדשים לערבי במדבר סחרה ע"י הרדיו-טרנזיסטור. אפילו נודד במדבר יכול לפתח את תיבת-הקסמים שלו ולהאזין לרדיו אלג'יר או לוב. עם כל הסילופים והבדיות שבתוכניות אלה יש לו לערבי הגלמוד קשר עם כל העולם כולו.

כאן אנחנו מבחינים שינוי נוסף ב"הקצאת ערכים" (value allocation) לפתע אנחנו מגלים שההפרדה המנוסחת בין מדינות "מפותחות" (תרבותיות) ומדינות "מתפתחות" היא מלאכותית ושרירותית. חשוב חשבנו שפריחה כלכלית, עוצמה תעשייתית, קידמה חברתית, ליבלוב חינוכי יציעדנו בביטחה ובצהלה לקראת דמוקרטיה — לפחות ל"קפיטליזם עצמי" (זכות והזדמנות שוות לכל אזרח, להשיג ולרכוש). בתומנו חשבנו שאם התל"ג (תוצר לאומי גולמי GNP) וההכנסה לגולגולת (per capita income) יעלו וישגשגו יחול לא רק שיפור ברמת-המחיה, אלא גם באיכות החיים. מה רבתה האכזבה בעשור השבעים של המאה הנוכחית ומה רב המחיר ששלמנו, משלמים ועוד נשלם בעקבות האשלייה הזאת. כהבללה — בהתחשבות בתלות ההדדית שבין המדינות השונות במשפחת-העמים — ייתכן לומר, לפחות בשעה זו, שמדינה מפותחת היא מדינה המסוגלת לנהל את ענייניה בלי שים לב לרמת התרבות או לדרגת ההשכלה של תושבי הארץ. הגה כייכן, לפי הגדרה זו: חף-השנהב באפריקה, המאזנת בעקביות את קציבה שנה-שנה, היא-היא מדינה מפותחת ולא איטליה!

עימות והזדהות

ככל "חכחן מקצועי" במדעי-החברה, גם רושם-רשומות אלה היה גנדיב עד כה בהעלאת שאלות ו"קמצן" במתן תשובות. אף אחד ודאי לא יטען ש...החתן דגן" ניחן בכוחות-איבחון עילאיים ושהוא מדבר מפני הגבורה. כל מה שיש לו לומר הוא רק קורטוב של אמת, שאולי אפילו איננה מתקבלת על הדעת. יתר-על-כן, זוהי שאלה של העדפה פרטית ולא חינוי-עיתיד.

כל ימי חלדנו צימצמנו את יכולתו של אדם להזדהות עם זולתו. בעצם מה כוחו של היחיד בפני בעלי הסמכות והשררה המעניקים לו או שוללים ממנו (חוקית או לא חוקית) מקום-עבודה, מקור-פרנסה, אורחי-חיים, מימוש עצמי? מה הם הערכים שהוא יכול לשמר בחברה משתנית ומתערבת? איך יתמיד בביטחון עצמי שעה שהוא לא-עוד חרד על יכולתו לספק את צרכיו החיוניים בלי פגוע בזולתו, אלא שהוא כבר אינו יודע כיצד לספק את צרכיו בלי פגוע בו בעצמו?

הצרה הממאירה היא, שתמיד מימי יושבי המערות עד ימינו אלה, הדגשנו עימות במקום היזדהות. מהי היזדהות? אם ואב מזדהים עם ולדם, ומספקים את צרכיו וכל הנדרש לו. תגובות אלה הן טבעיות. לא טבעית היא התאווה לרווח, התשוקה לרכוש, לדחוקנים הנוקטים ש"הייצר לצבור"

(צ' שהאית") הוא היצר הטבעי. יש לומר שפעם היו אטומי-מוח. שפסקו, בשם ובמלכות, שעבודת היא דבר טבעי, שלא יכלו להעלות על הדעת שיחסי אדון-ועבד הם תועבה. גם בעידן זה מרבית הבריות עדיין מביטים על מעביד-ועובד, שולט-ונשלט כדבר טבעי לחלוטין ושאפילו אינם מסוגלים להעלות על הדעת הסדר שויוני אחר. (אגב, שלילת מישטר מעביד-ועובד אינו המנופולין של קומוניזם או סוציאליזם.) זאת ועוד. מושג הקצאת תפקיד לאישה עדיין רווח בעולם, למרות הפירוסיים הסופיסטיים, צעדות-המחאה וההחלטות החגיגיות.

המרד נגד המימסד בשנות ה-60 וה-70 ותוצאותיו

כאן השאור שבעיסה. בסוף שנות הששים ותחילת השבעים פרצו ועלו לפתע ולרגע קט הדחפים הטבעיים של האדם. להקות-להקות של בני-עשרה, שמאסו בויהום הסביבה ובוזיהום המוח, שבחלו בניכסונים-ארליכמנים-הולדמנים ודומיהם, פשטו למצוא את המחר. פרומי-בגד, פרועי-שער, עתים לא רחצו ולא נוגבו, אבל קורנים ותמימים ליבלבו, ילדי השדה, הנעורים הפורחים וקמשו עלי-בד מחוסר טיפוח והבנה. הם חיפשו נביא וחזה ומצאו את ג'רי רובין, את אבי הופמן ואת מרקחה הנדוש. ואין הדברים האלה נאמרים מתוך התרפקות על העבר — נוסטליגיה — הרוחת עתה בקמפוסים.

דור שנות-הששים לא, אהרן, לא, חייב, כי אם, הודהה עם מה שנראה לו יפה וטוב. למרות האכזבה שנחל ולמרות כורח-הנסיבות שהחזירו למימסד, לא היה נסיונו לשווא. הוא השאיר זרעים מפרים (אין הכוונה כאן לגרעיני הסם שהיוו רק תופעת-לווי אומללה), שהביאו ועוד יביאו שינויים כבירים בחברה ובסביבה. הוא שייר זנים בעציצים שבלישכות החברות המסחריות האדירות ובמעבדות של חברי אמריקן מדיקל אסוסיאיישן (מי העז לפני 1968 אפילו להעלות על דעתו שביתת רופאים?). בתיקים של האמריקן בר אסוסיאיישן ושל האיגודים המקצועיים ובעיקר במשתלות של וושינגטון. 75 נבחרים חדשים ב-1974, רובם מן הדור הצעיר, כבר הראו אותותיהם בקונגרס.

הערה שולית, אישית. לפני שנתיים בערך שימש רשם-שורות אלה פרו-פיסור-אורח באוניברסיטת ניו-יורק. ביום קיץ זוהר ישב לו בגינת וושינגטון סקויר שבקמפוס, סמוך לגרניץ ווילאג' והכין דבריו לכיתת-מחר. לפתע עלה קול שהיפנה תשומת-ליבו של חובש-הספסל: "היי, הגה המותק מקנטוקי". הוא מכנה את עצמו ליברל מותנה, שלישייה של צעירים הופיעה וקנתה שביתה על הדשא ליד הספסל. אם כבר, מותק, אז לכל הדעות הכינוי הזה הלם יותר את הבחורה שבחבורה. השני שבשלישייה היה צעיר עטורי-זקן גדול ומכסיף, שנראה כאילו שאל אותו מסבא שלו. לבחור שהשלים את השלישייה היו לתלתי-שמון, לפני שדלילה, טיפלה" במ. אחרי דברי אקדמה של בה-בכך, התמקם בעל מאמר זה על הספסל לשוות לצמות דמות גורו" הודי רבית-בונות ופתח בנימה משמעותית: "הגנו נתונים בשני מיספקים (dilemmas). אחד, שנעשינו אספנים מושבעים של כתבי-אישום, מעשי-עוול, תחלואי-חברה ושתירגמנו את כל אלה ללשון סטטיסטיקה, תרשימים ועקומות. המיספק השני הוא שחלמנו חלומות משיחיים ולא ניתנו בסבלנות ובכוח ביצוע. הפסגנו לתבוסתנים. הירכנו ראש בפני הפסול שבחברה. שללנו שינוי."

תלה הצעיר בעל זקן-סבא בדובר עינים טובות, סלחניות, בלתי נישכחות, ובחיוך נוגה-סובלני אמר: "הבעייה היא לא בשלילת שינוי. הבעייה היא שאנחנו לא מבינים מהותו של שינוי. אנדי לך משהו מן המדרש, שרק לפני זמן-מה גליתי אותו באנגלית ושאני מקוה שאתה יודע אותו באוריגינל. איש אחד שאל את ידידו, 'שמע, אתה אוהב אותי?' ענה הידיד בביטחה, 'ודאי, מה שאלה'. אבל האיש הראשון היה קצת נודניק והמשיך לשאול, 'אתה יודע מה לוחץ לי, מה כואב לי?' ענה הידיד קצת מהומה, 'בעצם... לא'. נאנח האיש, 'ובכן אינך אוהב אותי'."

בעל זקן-סבא נשתתק לרגע ואחר כך המשיך: "משמעותו של השינוי הגואל בחברת-אנוש הוא בזה שהיחיד יוכל להזדהות או לשתף את עצמו עם זולתו בכל מקום שהוא. בלי להתחשב עם מיתותו ומותו של הלו. הוא חייב לחוש את כאבו ולחוג את שמחתו."

הצעיר בעל זקן-סבא קם והלך לו ועמו חבריו. הפרופסור למדעי-מדינה, שהתחפש כגורר-הבין — קצת לבשתו והרבה לשמחתו — כי שמע לקח מפיו של אחד מצאצאיהם של חז"ל.